

Отримано: 04 червня 2025 р.

Прорецензовано: 11 червня 2025 р.

Прийнято до друку: 20 червня 2025 р.

email: destruel@jomaterials.org

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-5418-8454>DOI: [http://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-37\(65\)-50-57](http://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-37(65)-50-57)

Коваленко О. В. Фінанси домогосподарств у тіньовій економіці України: проблеми та перспективи детінізації. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2025. № 37(65). С. 50–57.

УДК: 330.101

JEL-класифікація: P46, O17

Коваленко Олександра Вікторівна,

кандидат економічних наук,

заступник начальника планово-фінансового відділу

Львівського національного університету імені Івана Франка

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ У ТІНЬОВІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕТИНІЗАЦІЇ

У дослідженні обґрунтовано актуальність аналізу тінізації економіки України через сферу фінансів домогосподарств. Метою є виявлення ключових чинників тінізації та обґрунтування напрямів її зниження. Використано методи кореляційного аналізу. У результатах показано взаємозв'язок соціальних виплат і заощаджень з рівнем тінізації. Зроблено висновки щодо підвищення прозорості фінансових потоків як умови детінізації.

Ключові слова: економічна нестабільність, фінанси домогосподарств, тіньова економіка, заощадження, інвестиції, соціальні виплати, трансформаційні зміни.

Oleksandra Kovalenko,Candidate of Economic Sciences, Deputy Head of the Planning and Finance Department
the Ivan Franko National University of Lviv

HOUSEHOLD FINANCES IN THE SHADOW ECONOMY OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DE-SHADOWING

This study substantiates the relevance of analyzing the shadow economy in Ukraine through the lens of household finances. This approach is especially important under the current conditions of economic instability caused by the full-scale war, ongoing financial and institutional transformations, and the overall decline in public trust toward state institutions. The purpose of this research is to identify the key determinants of shadow economy growth within the household sector and to justify effective measures for its reduction in the modern context. The research objectives include assessing the structure of household incomes, the role of social benefits, the dynamics of savings, the level of investment activity, and the extent of participation in informal economic activities.

The methodological basis of the study involves economic and statistical tools, particularly correlation analysis, which made it possible to identify significant interrelations between selected indicators of household financial behavior and the size of the shadow sector. The results demonstrate a notable inverse correlation between the share of social benefits in total income and the level of economic shadowing. Additionally, a weak negative relationship was found between investments in securities and the scale of the shadow economy, which highlights the role of capital market development in promoting financial transparency.

In conclusion, the study emphasizes the importance of decentralizing the management of social transfers, strengthening the domestic capital market, and restoring confidence in financial institutions as crucial steps toward reducing shadow economic activity. Specific recommendations are provided for enhancing the transparency of financial flows within households and for designing more effective fiscal and social policies aimed at fostering economic formalization.

Keywords: economic instability, household finances, shadow economy, savings, investments, social benefits, transformational changes.

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільності української економіки значна частина фінансових потоків домогосподарств функціонує поза межами офіційно зареєстрованої економіки, що ускладнює формування ефективної державної особливо фінансової політики. Низький рівень довіри до фінансових інституцій, часті зміни, зокрема у податковому законодавстві, відсутність прозорих механізмів підтримки малого бізнесу, безпекові загрози та економічні обмеження воєнного стану і практична обмеженість можливостей довгострокового інвестування сприяють зростанню тінізації доходів населення. У цьому контексті актуальним стає аналіз фінансів домогосподарств як важливої складової економіки України з метою виявлення шляхів зниження її тінізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням проблем фінансів домогосподарств займалися відомі українські вчені, зокрема: І. Андрейцева [1], В. Булавинець, А. Кізіма, Т. Кізіма [6], Н. Карпенко [5], В. Коваленко [7], А. Колеватова, К. Кондрацька [9], Д. Крилов [10], а проблеми тінізації економіки України, зокрема в частині ролі фінансів домогосподарств у неформальній економіці та детінізації доходів населення досліджували І. Божидай [2], З. Варналій [3], С. Лаврик [11], С. Міненко, О. Підхонний, М. Рубаха [15], С. Онищенко, А. Глушко, О. Ківшик, О. Соколов [14], Т. Сакалош, І. Майструк [16], О. Славкова, М. Гордієнко [17], М. Тимоць, І. Тютюнник [20], Т. Шматковська, І. Тверда [21] та ін.

Мета і завдання дослідження. Визначення ключових чинників тінізації економіки України в частині функціонування фінансів домогосподарств, а також обґрунтування напрямів їхньої детінізації з метою підвищення прозорості фінансових потоків населення та ефективності державної економічної політики в умовах сьогодення. Завдання дослідження: провести кореляційно-регресійний аналіз взаємозв'язку між динамікою наявного доходу домогосподарств та рівнем тінізації економіки; оцінити силу і характер взаємозв'язку між рівнем заощаджень та інвестицій домогосподарств і масштабами тіньової економіки; визначити пріоритетні напрями державної політики щодо детінізації доходів населення.

Виклад основного матеріалу. Досить тривалий час економічна нестабільність в Україні, посилена повномасштабним вторгненням росії, обмеженнями військового стану та трансформації в різних секторах національної економіки спричиняють зниження довіри громадян до результативності таких змін й породжують невпевненість у майбутньому. Зважаючи на це, населення орієнтується здебільшого на короткострокові потреби, зосереджуючись на максимальній реалізації своїх можливостей у поточному часі, що теж стимулює розвиток тіньової економіки.

Розглядаючи досліджувану проблему, ми зосереджуємо увагу на аналізі показників доходів населення, а також на рівні їх інвестиційної та підприємницької активності як ключових чинників, що впливають на масштаб тіньової економіки в Україні. Сьогодні економічна нестабільність, постійні трансформації та реформи у різних сферах економіки призводять до зневіри населення щодо ефективності цих змін, втрати впевненості у завтрашньому дні. В таких умовах домогосподарства країни намагаються працювати з максимальною віддачею в теперішньому часі, при цьому не готові вкладати зароблені гроші у довгострокові інвестиційні проекти. В Україні така ситуація посилюється недостатньою довірою до банківської системи країни та низькою ефективністю діяльності інших фінансово-кредитних установ.

На наш погляд, в умовах сьогодення щодо питання стимулювання підприємницької діяльності населення, то в цій сфері також є низка проблем, передусім неефективність застосування податкових пільг для малого та середнього бізнесу, часті зміни податкового законодавства, ускладнений документообіг тощо. Ці обставини не дають можливості в Україні сформувати міцний пласт середнього класу. Окрім цього, на фоні цих невирішених проблем в українській економіці, які існують вже роками, значна частина доходів домогосподарств знаходиться в тіні [3]. Саме тому ми обрали для дослідження факторів впливу на рівень тіньової економіки показники доходів населення, їх економічно-інвестиційної та підприємницької активності.

Для вивчення стохастичних (кореляційних) зв'язків (зокрема для оцінки тісноти (сили) взаємозв'язку та визначення його напрямку) між визначеними показниками інвестиційної, підприємницької активності населення і їхніх доходів та рівнем тінізації економіки до офіційного ВВП ми використали метод порівняння паралельних рядів двох показників, на основі розрахунку коефіцієнту Фехнера. Така методика дає змогу провести оцінку ступеня відповідності напрямів відхилення індивідуальних значень факторного та результуючого показників від їхніх середніх значень. Розрахунок коефіцієнта Фехнера здійснюється поетапно за таким алгоритмом: спочатку обчислюють середні значення для кожної ознаки (X і Y); далі визначають знаки відхилення ($-$, $+$) від середнього значення кожної ознаки; у випадку якщо знаки збігаються, присвоюють значення A , у протилежному випадку $-B$; на наступному етапі визначають кількість A і B та розраховують коефіцієнт Фехнера за формулою:

$$K_F = \frac{n_a - n_b}{n_a + n_b}$$

де: n_a – число збігів знаків відхилень індивідуальних величин від середньої;

n_b – кількість розбіжностей [13].

У результаті отриманий коефіцієнт Фехнера змінюється в межах від -1 до $+1$. Якщо $K_F < 0$, то зв'язок обернений. Якщо $K_F > 0$, то зв'язок прямий.

Дослідження кореляційних зв'язків між рівнем тіньової економіки та ключовими соціально-економічними показниками, пов'язаними із доходом на одну особу населення, заробітною платою, соціальними виплатами й інвестиційною активністю фізичних осіб, є важливим з точки зору аналізу економічного

розвитку, соціальної політики та ефективності державного регулювання. Кореляційний аналіз дасть змогу виявити, які саме фактори найбільше пов'язані з тіньовою економікою та розробити рекомендації державним органам щодо формування більш ефективної політики детінізації, спрямованої на найбільш чутливі сфери.

Як свідчить практика, у країнах з рівнем тіньової економіки понад 30–40 % ВВП частка заробітної плати у доходах може бути меншою ніж 40 %, тоді як у країнах із низьким рівнем тінізації – понад 60 % [19]. Так, у країнах ЄС із низьким рівнем тіньової економіки спостерігається стабільно висока частка зарплат у доходах населення, що свідчить про формалізацію трудових відносин і ефективне податкове адміністрування.

Відповідно до методики Фехнера, обрано окремі показники (табл. 1), які відображають доходи населення і їхню інвестиційну активність, та досліджено їхній взаємозв'язок із рівнем тіньової економіки [4; 15; 18].

Таблиця 1

Показники доходів та інвестиційної активності населення і рівня тінізації економіки України

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	25206	26719	26782	31803	37080	47270	58442	69140	73820	76839	78567	80120
Частка заробітної плати в доходах населення, %	41,80	40,73	40,55	40,04	43,79	45,59	47,08	46,97	45,30	45,48	52,33	54,29
Частка соціальної допомоги в доходах населення, %	37,23	37,86	37,07	37,18	34,09	33,42	32,51	31,79	33,81	32,48	33,37	31,52
Приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах, млн грн	71689	104727	-118734	-106306	32528	62180	60951	65720	66056	55784	-37525	21470
Рівень тіньової економіки, % до ВВП	34	35	43	40	35	32	30	29	31	33	42	40

У наведеній нижче табл. 2 подано значення змін досліджуваних даних показників до попереднього року та їхні середні значення.

Таблиця 2

Зміни показників доходів та інвестиційної активності населення й рівня тінізації економіки України

Зміни показників	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Середнє значення
Приріст наявного доходу у розрахунку на одну особу, грн	1513	63	5021	5277	10190	11172	10698	4680	3019	1728	1553	4992,18
Зміна частки заробітної плати в доходах населення, %	-1,07	-0,18	-0,50	3,75	1,80	1,49	-0,11	-1,67	0,18	6,85	1,96	1,13
Зміна частки соціальної допомоги в доходах населення, %	0,63	-0,79	0,11	-3,09	-0,67	-0,92	-0,72	2,02	-1,33	0,89	-1,85	-0,518
Приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах, млн грн	104727	-118734	-106306	32528	62180	60951	65720	66056	55784	-37525	21470	18804,6
Зміна рівня тіньової економіки, % до ВВП	1	8	-3	-5	-3	-2	-1	2	2	9	-2	0,545

Важливо зазначити, що у табл. 3 подані проміжні дані щодо відхилень аналізованих показників від їхніх середніх значень.

Таблиця 3

Знаки відхилень факторних та результуючого показників

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Приріст наявного доходу у розрахунку на одну особу, грн	-1	-1	1	1	1	1	1	-1	-1	-1	-1
Зміна частки заробітної плати в доходах населення, %	-1	-1	-1	1	1	1	-1	-1	-1	1	1

Продовження таблиці 3

Зміна частки соціальної допомоги в доходах населення, %	1	-1	1	-1	-1	-1	-1	1	-1	1	-1
Приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах, млн грн	1	-1	-1	1	1	1	1	1	1	-1	1
Зміна рівня тіньової економіки, % до ВВП	1	1	-1	-1	-1	-1	-1	1	1	1	-1

У нашому дослідженні факторними показниками є приріст наявного доходу у розрахунку на одну особу, зміна часток заробітної плати та соціальних виплат в доходах населення, приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах. Результуючим показником, тобто таким, на який впливають факторні показники, є зміна рівня тіньової економіки.

Зарезультатами проведеного дослідження (рис. 1) виявлено тісний обернений взаємозв'язок між приростом наявного доходу на одну особу та зміною рівня тіньової економіки – коефіцієнт кореляції Фехнера становить -0,8182.

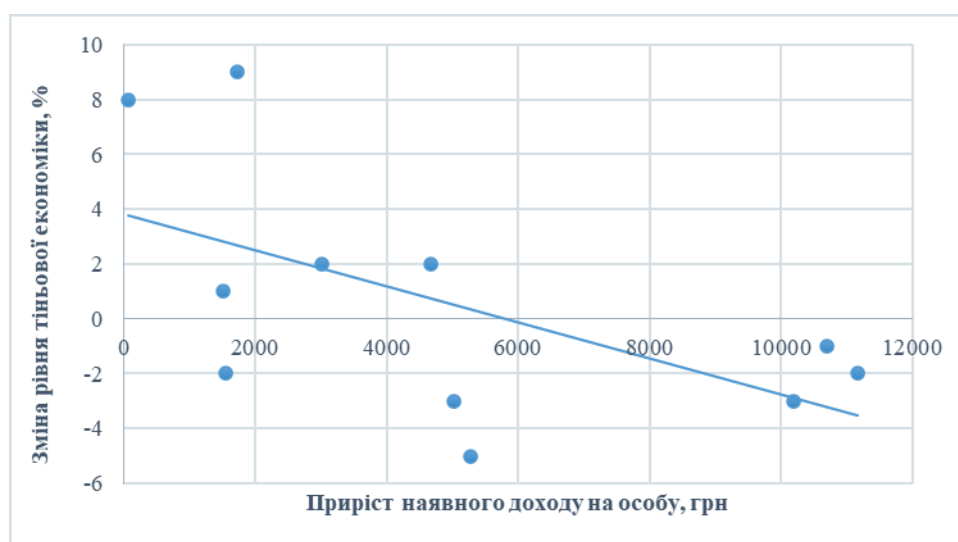

Рис. 1. Вплив приросту наявного доходу на особу у домогосподарстві на зміну рівня тіньової економіки

Отримане значення коефіцієнта кореляції свідчить про те, що зростання реальних офіційних доходів населення веде до зниження рівня тіньової економіки. Таким чином, через зростання реального доходу населення держава може впливати на рівень тінізації економіки, адже фізичні особи в умовах отримання стабільного зростаючого доходу не намагатимуться шукати додаткові джерела доходів, які зазвичай є нелегальними [1; 6]. Це засвідчує про структурні проблеми ринку праці, податкової системи та зумовлює потребу розроблення механізмів, спрямованих на детінізацію економіки й легалізацію трудових відносин в Україні.

Поряд з наявним доходом на одну особу обернено залежною до зміни рівня тіньової економіки (рис. 2) є показник зміни частки заробітної плати у доходах населення (коефіцієнт кореляції -0,4546). Тобто, саме заробітна плата є одним із визначальних джерел доходів населення, який суттєво впливає на рівень тіньової економіки [8]. Так, у тіньовому секторі праця є неоформленою офіційно, що відображається у зменшенні частки заробітної плати у статистичних показниках доходів населення та одночасному збільшенні ролі інших неформальних джерел доходу, зокрема, натуральних доходів, грошових переказів, від неофіційної підприємницької діяльності тощо.

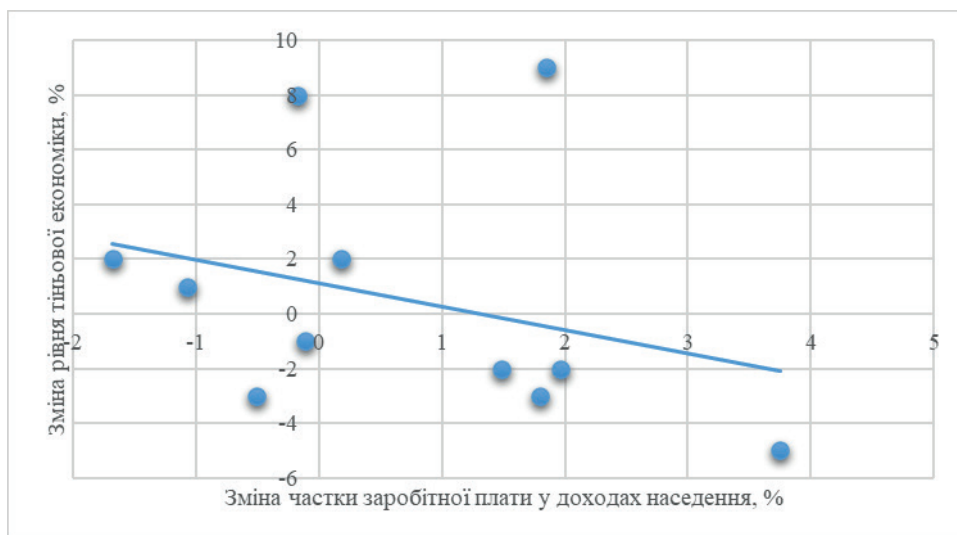

Рис. 2. Вплив зміни частки заробітної плати у доходах населення на зміну рівня тіньової економіки

У дослідженні також виявлено (рис. 3) помірний прямиий зв'язок між зміною рівня тіньової економіки і зміною частки соціальної допомоги у доходах населення – $+0,4546$.

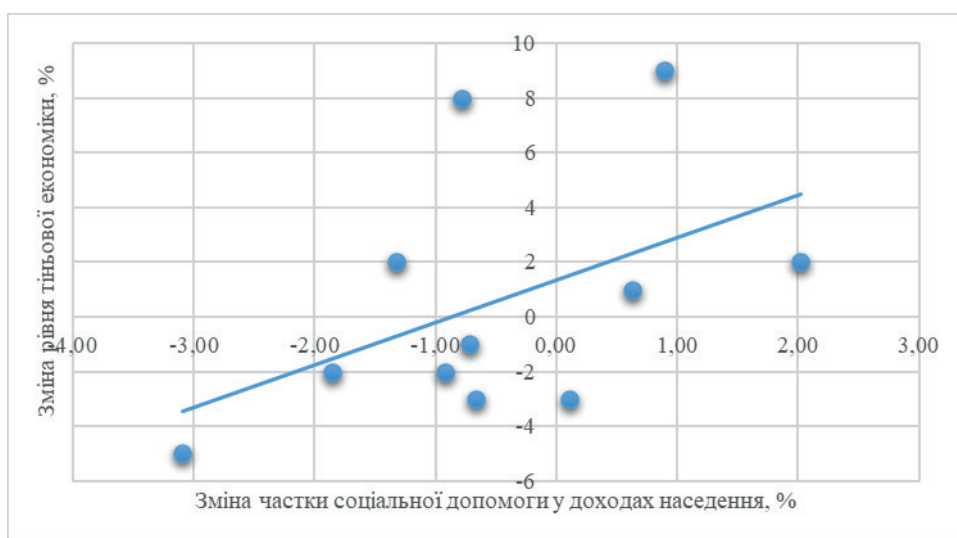

Рис. 3. Вплив зміни частки соціальної виплат у доходах населення на зміну рівня тіньової економіки

Отриманий результат дає підстави стверджувати, що зниження соціальних виплат населенню має позитивний вплив на рівень тінізації економіки, тобто сприяє його зменшенню [11]. Це пояснюється тим, що зниження частки соціальної допомоги у доходах населення означає зменшення частки соціально незахищених верств та зростання доходів населення в інших активних формах. Цей взаємозв'язок пов'язаний також з тим, що управління фінансовими ресурсами, що спрямовуються на соціальні виплати, в Україні є достатньо централізованим. Тоді як фінансова децентралізація соціальних виплат сприяла б підвищенню рівня контролю фінансових ресурсів на місцевому рівні і цільового спрямування виплат незахищеним верствам населення [5]. Отже, централізоване управління з точки зору якості фінансового контролю є менш ефективним, тому підвищення соціальних виплат у доходах населення прямо корелює зі зростанням рівня тіньової економіки.

Слабкий обернений зв'язок (коефіцієнт кореляції Фехнера $-0,2727$) існує також і з приростом грошових вкладів та заощаджень населення у цінних паперах. Обґрунтовуючи цей зв'язок, доцільно зауважити, що фондовий ринок у країнах з ринковою економікою є, серед іншого, незалежним інструментом оцінювання капіталізації корпоративного сектору, вартості активів і перспектив зміни їхньої вартості у майбутньому. В умовах глобалізації в Україні ж, через низьку функціональність українського фондового ринку та особливо нерозвиненість його біржового сегмента, з розвитком ринку цінних паперів можливим

є розширення тіньового сектора економіки, оскільки неорганізований ринок цінних паперів обслуговує часто тіньові схеми фінансування бізнесу [12]. Проте вкладення заощаджень населення у цінні папери відбувається здебільшого на офіційному біржовому ринку [7]. Зростання подібних вкладень загалом свідчить про збільшення частки регульованого біржового ринку у структурі фондового ринку, зростання його прозорості й підвищення довіри населення до цінних паперів як об'єкта інвестування [12]. Водночас інвестування населення у цінні папери також є свідченням того, що внутрішній інвестиційний клімат у державі покращився. Отже, подальше зростання обсягів вкладів та заощаджень населення у цінні папери сприятиме детінізації економічних процесів.

Висновки. Загалом результати проведеного аналізу підкреслюють важливість посилення державної політики у сфері легалізації доходів, підвищення офіційної зайнятості, розвитку фінансової грамотності населення та зміцнення довіри до фінансових інститутів. Розробка комплексних механізмів детінізації має враховувати соціально-економічні особливості домогосподарств, рівень регіонального розвитку, доступ до офіційних ринків праці та фінансових послуг.

Згідно з результатами кількісного аналізу, було встановлено наявність тісного оберненого зв'язку між приростом наявного доходу на одну особу та рівнем тіньової економіки. Це свідчить, що саме підвищення наявного доходу є вагомим інструментом стримування тінізації. Отже, першочерговими заходами мають стати забезпечення зростання реальних доходів через підвищення оплати праці в офіційному секторі економіки та розширення програм соціальної підтримки, орієнтованих на вразливі групи населення.

На наш погляд, доцільним також є посилення стимулювання довгострокового заощадження та інвестування населення шляхом створення сприятливих умов на внутрішньому фінансовому ринку, зокрема через удосконалення податкових інструментів, розвиток прозорих та надійних фінансово-кредитних установ, розширення доступу до інструментів фондового ринку. Оскільки зв'язок між рівнем тінізації та обсягами заощаджень та інвестицій домогосподарств є статистично слабким, то рекомендації щодо стимулювання заощаджень доцільно розглядати не як інструмент прямого впливу на тіньову економіку, а як опосередкований інституційний захід, що сприяє підвищенню фінансової стабільності домогосподарств і зростанню їхньої участі в легальних ринкових механізмах.

Крім того, сьогодні важливим напрямом залишається підвищення ефективності контролю за неформальною зайнятістю, удосконалення трудового законодавства та модернізація системи соціального забезпечення з урахуванням потреб найбільш вразливих категорій населення. Лише за умов комплексного підходу, спрямованого на збалансування економічної політики, підвищення рівня життя громадян та легалізацію фінансових потоків, можна забезпечити поступове скорочення масштабів тіньової економіки в Україні.

Література:

1. Андрейцева, І. (2021). Доходи і якість життя населення України: сучасний стан. *Економіка та суспільство*, 29. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-27>.
2. Andriytsseva, I. (2021). Dokhody i yakist zhyttya naselennya Ukrayiny: suchasnyy stan. [Incomes and quality of life of the population of Ukraine: current state]. *Ekonomika ta suspilstvo*. [Economy and Society], 29. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-27>. [in Ukrainian].
3. Божидай, І. І., Міненко, С. В., Ларін, В. І., Божидай, І. І. (2025). Тіньова економіка країни: основні теоретичні засади. *Актуальні питання економічних наук*, 9, 122–129.
4. Bozhyday, I.I., Minenko, S.V., Larin, V.I., Bozhyday, I.I. (2025). Tin'ova ekonomika krayiny: osnovni teoretychni zasady. [Shadow economy of the country: main theoretical principles]. *Aktualni pytannya ekonomichnykh nauk*. [Current Issues of Economic Sciences], 9, 122–129. [in Ukrainian].
5. Варналій, З. С. (2014). Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 1, 46–53.
6. Varnaliy, Z.S. (2014). Teoretychni zasady detinizatsiyi ekonomiky Ukrayiny. [Theoretical principles of de-shadowing Ukraine's economy]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. [Bulletin of Vinnytsia Polytechnic Institute], 1, 46–53. [in Ukrainian].
7. Гетман О. На яких схемах тіньової економіки держава втрачає найбільше? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/10/31/721290/> (дата звернення: 10.05.2025).
8. Hetman O. Na yakykh skhemakh tin'ovoyi ekonomiky derzhava vtrachaye naybilshe? [Which shadow economy schemes cost the state the most?]. *Ekonomichna pravda*. [Economic Truth]. <<https://www.epravda.com.ua/columns/2024/10/31/721290/>> (2025, May, 10) [in Ukrainian].
9. Карпенко, Н. В. (2018). Доходи населення як провідний чинник формування та розвитку людського потенціалу. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 3, 140–150.
10. Karpenko, N.V. (2018). Dokhody naselennya yak providnyy chynnyk formuvannya ta rozvytku lyuds'koho potentsialu. [Household income as a key factor in the formation and development of human potential]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*. [Bulletin of Socio-Economic Research], 3, 140–150. [in Ukrainian].

6. Кізима, Т., Булавинець, В., Кізима, А. (2022). Фінансова поведінка домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів. *Економічний аналіз*, 32, 4, 152–164. DOI: 10.35774/econa2022.04.152.
- Kizima, T., Bulavynets, V., Kizima, A. (2022). Finansova povedinka domohospodarstv u konteksti rozvytku povedinkovykh finansiv. [Financial behavior of households in the context of behavioral finance development]. *Ekonomichnyy analiz*. [Economic Analysis], 32, 4, 152–164. [in Ukrainian].
7. Коваленко, В. М. (2001). Інвестиційний потенціал домашніх господарств. *Фінанси України*, 4, 71–76.
- Kovalenko, V.M. (2001). Investytsiynyy potentsial domashnikh hospodarstv. [Investment potential of households]. *Finansy Ukrainy*. [Finance of Ukraine], 4, 71–76. [in Ukrainian].
8. Коваленко, В., Слатвінська, М., Варналій, З., Шелудько, С., Валігура, Т. (2022). Феномен тіньової економіки та її вплив на розвиток корпоративного бізнесу та домашніх господарств в Україні. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 3(44), 328–337. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.3.44.2022.3763>.
- Kovalenko, V., Slatvinska, M., Varnaliy, Z., Sheludko, S., Valihura, T. (2022). Fenomen tin'ovoyi ekonomiky ta yii vplyv na rozvytok korporatyvnogo biznesu ta domashnikh hospodarstv v Ukraini. [The phenomenon of the shadow economy and its impact on the development of corporate business and households in Ukraine]. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 3(44), 328–337. [in Ukrainian].
9. Колеватова, А. В., Кондрацька, К. В. (2019). Роль та значення фінансів домогосподарств у ринковій економіці. *Modern Economics*, 18, 85–90. DOI: 10.31521/modecon.V18(2019)-09.
- Kolevatova, A.V., Kondratska, K.V. (2019). Rol' ta znachennya finansiv domohospodarstv u rynkoviy ekonomitsi. [The role and significance of household finances in a market economy]. *Modern Economics*, 18, 85–90. [in Ukrainian].
10. Крилов, Д. В. (2022). Споживання домогосподарств як індикатор стану національної економіки України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління*, 3.
- Krylov, D.V. (2022). Spozhyvannya domohospodarstv yak indykator stanu natsional'noyi ekonomiky Ukrainy. [Household consumption as an indicator of the state of Ukraine's national economy]. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: Ekonomika ta upravlinnya*. [Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management], 3. [in Ukrainian].
11. Лаврик, С. (2016). Сучасні проблеми подолання тіньової економіки України. *Фінанси, облік і банки*, 1(21), 96–101.
- Lavryk, S. (2016). Suchasni problemy podolannya tin'ovoyi ekonomiky Ukrainy. [Current issues of overcoming the shadow economy in Ukraine]. *Finansy, oblik i banky*. [Finance, Accounting and Banks], 1(21), 96–101. [in Ukrainian].
12. Лук'яненко, І. Г., Марковська, М. Ю. (2017). Вплив дисбалансів фондового ринку України з урахуванням тіньових схем на економічний розвиток країни. *Економічний вісник університету*, 35(1), 230–245.
- Lukyanenko, I.H., Markovska, M.Yu. (2017). Vplyv dysbalansiv fondovoho rynku Ukrainy z urakhuvanniam tin'ovykh skhem na ekonomichnyy rozvytok krayiny. [Impact of imbalances in Ukraine's stock market taking into account shadow schemes on economic development]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*. [Economic Bulletin of the University], 35(1), 230–245. [in Ukrainian].
13. Мармоза, А. Т. (2013). *Теорія статистики: підручник*. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури. 592 с.
- Marmoza, A.T. (2013). *Teoriya statystyky: pidruchnyk*. [Theory of Statistics: Textbook]. 2nd ed., rev. and enl. Kyiv: Tsentr uchebovoyi literatury. 592 p. [in Ukrainian].
14. Онищенко, С., Глушко, А., Ківшик, О., Соколов, О. (2021). Тіньова економіка як загроза економічній безпеці держави. *Економіка та держава*, 20(4), 24–30.
- Onyshchenko, S., Hlushko, A., Kivshyk, O., Sokolov, O. (2021). Tin'ova ekonomika yak zahroza ekonomichniy bezpetsi derzhavy. [The shadow economy as a threat to the state's economic security]. *Ekonomika ta derzhava*. [Economy and State], 20(4), 24–30. [in Ukrainian].
15. Підхомний, О., Рубаха, М. (2020). Фінансові чинники стримування тінізації національної економіки України. *Економіка та держава*, 2, 1–12. Pidkhomnyi, O., Rubakha, M. (2020). Finansovi chynnyky strymuvannya tinizatsiyi natsional'noyi ekonomiky Ukrainy. [Financial factors restraining the shadowing of the national economy of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*. [Economy and State], 2, 1–12. [in Ukrainian].
16. Сакалош, Т. В., Майструк, І. А. (2012). Тіньова економіка в Україні та пріоритети протидії їй. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*, 9, 51–56.
- Sakalosh, T.V., Maystruk, I.A. (2012). Tin'ova ekonomika v Ukraini ta priorytety protydyi yiy. [The shadow economy in Ukraine and priorities of counteraction]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpryyemnytstva*. [Modern Problems of Economics and Entrepreneurship], 9, 51–56. [in Ukrainian].
17. Славкова, О. П., Гордієнко, М. І. (2019). Державна політика детінізації економіки: податковий аспект. *Вісник Сумського національного аграрного університету*, 3(81), 1–7.
- Slavkova, O.P., Hordiienko, M.I. (2019). Derzhavna polityka detinizatsiyi ekonomiky: podatkovyy aspekt. [State policy of de-shadowing the economy: tax aspect]. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*. [Bulletin of Sumy National Agrarian University], 3(81), 1–7. [in Ukrainian].
18. Статистика фінансів домогосподарств. Державна служба статистики України. Офіційний сайт <<https://www.ukrstat.gov.ua>> (2025, травень, 25).
- Statystyka finansiv domohospodarstv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiynyy sayt [Statistics of household finances. State Statistics Service of Ukraine. Official website] <<https://www.ukrstat.gov.ua>> (2025, May, 25). [in Ukrainian].

19. Як змінювався рівень тіньової економіки в Україні. *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/07/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-tinovoii-ekonomiky-ukrayini> (дата звернення: 10.05.2025).

Yak zminyuvavsya riven' tin'ovoyi ekonomiky v Ukrayini. [How the level of the shadow economy changed in Ukraine]. *Slovo i dilo*. [Word and Deed]. <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/07/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-tinovoii-ekonomiky-ukrayini> (2025, May, 10) [in Ukrainian].

20. Тютюнник, І. В. (2020). *Детінізація національної економіки на основі управління податковими розривами* : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Суми. 250 с.

Tyutyunyk, I.V. (2020). *Detinizatsiya natsional'noyi ekonomiky na osnovi upravlinnya podatkovymy rozryvamy*: dys. kand. ekon. nauk: 08.00.03. [De-shadowing of the national economy based on managing tax gaps: PhD Thesis]. Sumy. 250 p. [in Ukrainian].

21. Шматковська, Т. О., Тверда, І. В. (2014). Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації. *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр. Економічні науки*, 177–185.

Shmatkovska, T.O., Tverda, I.V. (2014). Tin'ova ekonomika: defnitsiya, struktura, prychyny vynyknennya ta shlyakhy minimalizatsiyi. [Shadow economy: definition, structure, causes and ways of minimization]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu: zb. nauk. pr. Ekonomichni nauky*. [Bulletin of Zaporizhzhia National University: Economic Sciences], 177–185. [in Ukrainian].